

REKVIJEM ZA HARMONIKU: SLOVENCİ U KONTEKSTU MASOVNE ODMAZDE U KRALJEVU

Silvija KREJAKOVIĆ^I
Urška STRLE^{II}

COBISS 1.01

APSTRAKT

Rekvijem za harmoniku: Slovenci u kontekstu masovne odmazde u Kraljevu

Rad se bavi sudbinom Slovenaca u II svetskom ratu, fokusiranjem na mikroplan: Kraljevo sa okolinom. Analizirani su autentični izvori o izbeglicama različite provenijencije u kontinuitetu 1941–1944, sa posebnim osvrtom na najtragičniji događaj na ovom području, masovno streljanje u oktobru 1941. Težeći personalizaciji žrtava kontekstualizirani su podaci o slovenačkim izbeglicama i njihovim sunarodnicima koji su se naselili u Kraljevu u međuratnom periodu i bili žrtve ratnog zločina jedinica Vermahta.

KLJUČNE REČI: migracije, deportacije, Slovenci, Kraljevo, masovna odmazda

ABSTRACT

Requiem for the Accordion: Slovenes in the Context of the Mass Retaliation in Kraljevo

The article discusses the fate of Slovenes in the Second World War by focusing on a microlocale: Kraljevo and its surroundings. Various authentic sources on refugees in the period 1941-1944 were analyzed with special emphasis on the most tragic event in this region, the mass shooting in October 1941. With the aim of personalising the victims, details about Slovenian refugees and their countrymen – residents of Kraljevo since the period between the two world wars, and victims of the war crime committed by Wehrmacht units – are put into wider context.

KEY WORDS: migrations, deportations, Slovenians, Kraljevo, mass retaliation

IZVLEČEK

Rekvijem za harmoniku: Slovenci v kontekstu množičnega streljanja v Kraljevu

Članek se tematsko ukvarja z usodo Slovencev v drugi svetovni vojni s poudarkom na dogodkih v Kraljevu in okolici. V njem so analizirani avtentični viri o vojnih beguncih različnega izvora iz obdobja med letoma 1941 in 1944 in najbolj tragičen dogodek na tem območju, masovno streljanje oktobra 1941. Z namenom personalizacije so kontekstualizirani podatki o slovenskih beguncih in njihovih rojakih, ki so od medvojnega obdobja živeli v Kraljevu in so bili žrtve vojnih zločinov enot vermahta.

KLJUČNE BESEDE: migracije, deportacije, Slovenci, Kraljevo, množično streljanje

---

I Dipl. istoričar, viši kustos Silvija Krejaković, Narodni muzej Kraljevo, Trg Sv. Save 2, SRB-36000 Kraljevo. E-pošta: silvija.krejakovic@gmail.com.

II Dr. istorije, asistent sa doktoratom, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana. E-pošta: ursulus@yahoo.com.

UVOD (PIANO)

U zonama ratnih dejstava, koja su u Drugom svetskom ratu zahvatala područja mnogo šire od linije vojnih frontova, nemerljiv je broj ratom uništenih ljudskih sudbina. Civilno stanovništvo stradalo je u ratnim operacijama i, mnogo pogubnije, od različitih represalija, koje su neposredno ili posredno proistekle iz ostvarivanja rasističke ideologije.

Fokus istraživanja ratne prošlosti zadržaćemo na mikroplanu Kraljeva sa okolinom, na traumatičnim sekvencama kada su civili u pitanju: izbeglištvu i masovnoj odmazdi u *lageru*,¹ oktobra 1941, kada su konkretizovane naredbe i saopštenja najviše nemačke komande o streljanju 100 talaca za 1 poginulog, odnosno 50 za ranjenog vojnika Trećeg rajha.² Streljanje Slovenaca, ratnih izbeglica kao i onih koji su došli u Kraljevo pre izbivanja rata, u masovnoj odmazdi u *lageru* – ekstremnom ratnom zločinu nad civilima od strane 717. divizije Vermahta (ista jedinica izvršila je masovno streljanje i u Kragujevcu 19–21. oktobra 1941) – referentno je za studiju slučaja. Članak sumira razloge i okolnosti streljanja, pokušava da personalizuje žrtve koje stoje iza bezimenih brojeva, te baci svetlo na metodološke i interpretativne dileme u toku istraživačkog procesa.

Rad je zasnovan na istraživanju autentičnih fragmenata (evidencije *Komeserijata za zbrinjavanje izbeglica*; spiskovi streljanih različite provenijencije; lični dokumenti i predmeti; akta vojnih komandi i civilnih uprava) o životu i stradanju civila, koji su ispod mitskih slojeva „jučerašnje prošlosti“, sačuvani u Istorijskom arhivu i Narodnom muzeju u Kraljevu.³ Prilikom ovog poduhvata niz pitanja je iskrsavao pred današnjeg istraživača prošlosti. Memorijalna građa referentna u istoriografiji i naučnim istraživanjima kao „stopa čvrstog tla“, nekontaminirana ideologijom, opstajala je unutar apologetike „pobedničke“ i potonje „revizionističke istorije“. Njena višeslojna tumačenja predstavljala su zahvalne povode za novoistorijske obračune o ulozi različitih ratujućih, vojnih pokreta. Mesto za „lokalne teme“ grada u ratu i stradanje običnog „malog“ čoveka bez oružja, a najveće ratne žrtve, ostavljano je na marginama „velike istorije“ presudnih vojno-političkih događaja. Pisane su monografije odreda i brigada, izrađivane hronologije i pregledi NOR-a, izučavan Aprilski rat, borbe za oslobođenje, uloga KPJ i Vrhovnog štaba (Dimić 1994: 35–54). Posledice su bile vidne: udaljavanje od realnosti, pojava novih mitova, prenaplašena političnost, ideološka isključivost, gubitak istorijskog mišljenja i njegova zamena partijskim stavom.

1 *Lager* – mesto zatvaranja i streljanja talaca u oktobru 1941. nazvano po skladištima Vojske Kraljevine Jugoslavije u krugu Fabrike vagona u Kraljevu i kao nemački termin za logor. NMK, dokumentacija.

2 Letak: Vanredno stanje sa prekim sudom, Kraljevo, 15.10 1941, NMK, zbirka: plakati i leci (1941–1944), inv. br. predmeta: 86.

3 U zbirkama istorijskog odeljenja NMK sačuvani su: lični dokumenti i predmeti streljanih talaca u lageru; potvrde nemačke Komande mesta Kraljevo – izdate porodicama streljanih; dnevni vojni izveštaji 717. posadne divizije; plakati i leci 1941–1944. Oiginalni, autentični spiskovi streljanih (10.–28. 4. 1942.) radnika i službenika: Železničke radionice (Fabrike vagona) i Fabrike aviona; Šumsko-industrijskog preduzeća Miljka Petrovića; zaposlenih u ustanovama: Tehničkog i odeljenja Finansijske kontrole pri Sreskom načelstvu; PTT, Sreskog suda; Državnog tužilaštva; Okružnog suda u Kraljevu; Žičkog crkvenog suda; Šumske uprave; železničkih radnika i osoblja: železničke stanice; ložionice; XIV sekcije za održavanje pruge; u prosveti: Učitelja narodnih škola i školskih nadzornika; Srednje poljoprivredne škole; Gimnazije; članova Žandarmerijske čete i Vatrogasne čete; Objedinjujući: Spisak lica sa teritorije sreza žičkog koja su izgynula za vreme komunističkih nereda – iz provenijencije Sreskog načelstva u Kraljevu, datovan 28. 5. 1942. Među izvorima 1. reda su i Protokoli umrlih Srpske pravoslavne crkve, vođeni po parohijama i Matice pokojnih rimokatoličkog Župskog ureda u Kraljevu, Spisak izbeglica u Kraljevu (1942.); Spisak poginulih Opštine Ribnica (1943.) i Delovodnik zločina okupatora (1944.) Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora.

OKTOBARSKA TRAGEDIJA I MIT (CRESCENDO)

Pogled lokalne historiografije Kraljeva na masovnu odmazdu imao je sve karakteristike opšte historiografije, ispisivane po „inspirativnom“ uputstvu koje su vođe jugoslovenske revolucije nudile. Otuda i ne čudi najveći doprinos neistoričara, poput generala Pavla Jakšića, komandanta *IV kraljevačkog bataljona*, i Nikole – Koče Jončića, partizanskog prvoborca, u nastanku prvih temeljnijih radova o okupaciji Kraljeva, kao i njihovo angažovanje na prikupljanju sećanja, dokumenata i predmeta.⁴ Razlozi za prikupljanje istorijske građe nisu bili naučni, već prigodni, kako bi se obeležilo 20-godišnjica ustanka (Dimić 2003: 207). Nikola – Koča Jončić, izneo je i prve sumnje u proklamovane “istine” o streljanju 6.000 osoba u Kraljevu, oktobra 1941:

Pod pretpostavkom da je do oktobra u grad došlo 2.500 do 3.000 izbeglica, a pošto trgovački deo grada i jedan broj potrebnih radnika i službenika nisu zahvaćeni streljanjem, a neki su se sklonili iz grada, dolazi se do podatka da je najviše moglo biti streljano oko 3.000 do 3.500 lica. Tome treba dodati još 200 do 300 ljudi iz sela oko Kraljeva (Jončić 1971: 285).

Uprkos iznetim podacima i sačuvanim spiskovima, mitologizacija izbeglištva hranila je neosnovanu predstavu o oktobarskoj tragediji do grandioznosti, veštom manipulacijom slikama „nepreglednih izbegličkih transporta“, koji su baš tih oktobarskih dana stigli na stanicu u Kraljevu. Proklamovani broj od 4.000 do 5.000 streljanih nadopunjava je obezimenjenim izgnanicima *pronađenim* unutar izbegličkih vagona.⁵ Kako su u vreme blokade grada, uvedene zbog napada ustaničkih odreda iz okolnih sela na 717. posadnu diviziju Vermahta u gradu, što je poslužilo kao neposredan povod za masovnu odmazdu, pažnji savremenika, evidencijama u transportnim listama, železničkim spiskovima streljanih, izbegle železničke kompozije? Da su među lagerske žrtve ubrajani i stradali van ovog stratišta i van datovanja u 1941, potvrdile su kvantifikacije proizašle iz analize izvora, proces elektronskog arhiviranja u bazi podataka o žrtvama II svetskog rata (1941–1944) (Krejaković 2009: 249–283). Ovo potvrđuje i primer navođenja i poistovećivanja sa isključivo lagerskim žrtvama 64 slovenačke žrtve, stradale tokom II svetskog rata na kraljevačkom području u novinskim izveštajima, dok autentični izvori i memorijalni radovi savremenika poput Rudi Štajnbuhera, imenuju najviše 52 osobe slovenačkog porekla streljane u lageru, među kojima je broj onih koji su u Kraljevu živeli od međuratnog perioda bio nekoliko puta veći od streljanih izbeglica. Istražujući ratni zločin u Kraljevu, koji predstavlja paradigmu za zločin protiv čovečnosti, istoričar Venceslav Glišić, na osnovu izveštaja o gubicima 717. divizije i odmazdama koje su usledile po proporcijama 100:1, pretpostavlja “da ukupan broj žrtava [...] iznosi oko 2.000” (Glišić 1970: 64).

Uzroci mitologizovanja broja stradalih nadilaze potrebe pragmatičnog odnosa prema stradanju (ratna odšteta nikad nije isplaćena porodicama žrtava od strane nemačke države). Vremenska bliskost sa najstrašnijim zločinom u istoriji grada, u svesti savremenika hranila je predstavu o streljanju pola njegovih žitelja. Proklamovani brojevi utvrđivali su se na podacima da je Kraljevo dočekalo okupaciju sa 12.000 do 15.000 stanovnika. Percepcija smrti i odnos porodice prema precima i pokojnicima, ukorenjeni u kolektivnoj svesti, pojačavani su političkim debatama, prigodnim govorima na mestu kolektivnog stradanja i literaturom u kojoj je smrt opsesivna tema (Kiš 1990: 229). *Egzemplarna smrt* ispunjavala je javni prostor kao simbol društvenog jedinstva onovremene Jugoslavije, njenih u “bratstvu i jedinstvu” spojenih republika i pokrajina (Manojlović-Pintar 2007: 904). Mitologizacija stvarana u minulim decenijama svedoči o tome kako se jedno društvo reprezentovalo. Realna slika tragedije izgubila se u nizu mitskih predstava, zamagljujući vreme i mesto realnog događaja.

4 Nikola Koča Jončić, borac odreda “Jovan Kursula” iz Kraljeva, po osnivanju Narodnog muzeja u Kraljevu (1950.) zadužen za istorijsku zbirku.

5 Broj streljanih u člancima kraljevačkog lista *lbarske novosti* je varirao od „nekoliko hiljada rodoljuba” do preko 7.500. Broj od 6.000 streljanih se ustalo posle 1960. godine.

Prigodno datovanje *centralne komemorativne svečanosti*, ili *manifestacije Oktobarskih svečanosti* (14. oktobra), poistovećeno je sa hronologijom samog streljanja u lageru, koje istorijski izvori eksplicitno datuju od 15. do 20. oktobra 1941. *Streljanje 14. oktobra*, postalo je paradigma za masovnu odmazdu koja je trajala 4 dana – u nedelju, 19. oktobra streljanja nije bilo (Simić 1983: 12–45). Muzičko-scenski spektakli i politički govori, svakog 14. oktobra, održavani su na širokoj, zelenoj površini, osmišljenoj da okruži spomenički kompleks (presečena stabla koja simbolizuju prekinute živote) a koja se završava amfiteatrom, mestom za brojni auditorijum. Prostor između železničkih šina i Grdičke kose, u krugu oko lokomotivske hale Fabrike vagona, gde su taoci bili zatvarani i, potom, izvođeni na streljanje, od Lager-skog groblja i Groblja streljanih, pretvoren je u Spomen-park. Marjanu Penešu, sinu jednog od streljanih Slovenaca – Alojza Peneša, Spomen-park je ličio na nešto “što najmanje nosi obeležja svetilišta žrtvama”, kada je u oktobru 1979. sa sinovima posetio Kraljevo:

Želeo sam da pokažem deci gde leži njihov deda daleko od svoje rođene Slovenije. Moja deca su uporno tražila mesto gde je zapisano ime njihovog dede Alojza Peneša, što sam im ja obećavao da će videti na mestu gde je streljan. Sve što sam video, izgledalo je kao da smo stigli u arenu sa gladijatorima za vreme rimskog carstva, gde kao da tek sada očekuju svoje žrtve. Od srca mi se rodilo pitanje zašto te žrtve nisu dobile ono poštovanje koje zaslužuju.⁶

Potiranje spomeničkog i kulturološkog jugoslovenskog nasleđa u novoj ideologizaciji 90-ih reflektovalo se na “partizansku prošlost”, ali i na zajedničko stradanje multietničkog civilnog korpusa. Ponovljene matrice događaja iz prošlosti uverile su savremenike u cikličnost istorije na primerima izbegličkih kolona poteklih iz Bljeska i Oluje. Istovremeno, sakralizovana je isključivost nacionalnog stradanja na poprištima i stratištima II svetskog rata, poput kraljevačkog, u ponovo uspostavljenoj religioznosti.

Godine 2001. na skupu istoričara u Narodnom muzeju u Kraljevu, Glišić je ogorčen što i posle 30 godina od njegovog rada, a 60 iza događaja, nije utvrđen pouzdan broj streljanih u *lageru*:

O čemu smo vodili besplodne diskusije licitirajući od 2.000 do 6.000 streljanih talaca, umesto da sačinimo njihov spisak po imenu i prezimenu kako su to uradili Jevreji za svoje žrtve. Veliki ratni zločin nemačke vojske, za ono vreme bio je kao da je bačena atomska bomba na Kraljevo. Danas se svet užasava nad zločinom terorista u Nju-jorku, a o zločinu u Kraljevu koji je proporcionalno veći, malo se zna u svetu” (Glišić 2003: 222).

Istoriografski izazov, sukob između istraživanog „ljudskog lika žrtve“ (personalizacija žrtve) i proklamovane numeričke (kolektivne) žrtve u medijskom i kolokvijalnom martirijumu, otvorio je Pandorinu kutiju. Čemu podušja, crkvena zvona, obredi, ako ne znamo kome ih dajemo i podižemo? Za racionalno poimanje prošlosti bila su neophodna imena iza brojeva.⁷ U nanovo mitologizovanom igrokazu, samo je autentična građa u kombinaciji sa memorijalnom građom mogla da pruži odgovore na „pitanje nad pitanjima“ – *šta se dogodilo u periodu okupacije*. Ovaj rad je mali prilog pokušajima da pružimo odgovor.

SLOVENAČKI NASELJENICI U KRALJEVU (PIANO)

Nemoguće je odrediti vreme kada je na tlo Kraljeva stao prvi Slovenac/Slovenka. Prisutnost većeg broja Slovenaca, koju istorijski izvori beleže u 20-im i 30-im godinama XX veka, deo je obimnijeg migracionog fenomena, podstaknutog uspostavljanjem severnojadranske granice i priključenja nekadašnjeg Austrij-

6 *Ibarske novosti*, Spomen-park u Kraljevu između projekta i ostvarenja, rubrika: povodi, 1979, 11. 10 (XXXII, br. 1364, 2).

7 Prikupljanje podataka o civilnim i vojnim žrtvama II svetskog rata u toku čitave okupacije, je aktuelan proces u NMK (Baza podataka o žrtvama II svetskog rata na kraljevačkom području).

skog primorja Kraljevini Italiji nakon Prvog svetskog rata. Nova politička stvarnost i eskalacija različitih oblika političkog maltretiranja i nasilja u Julijskoj krajini doveli su do odlaska velikog broja nižih državnih zvaničnika, železničara, sveštenika, intelektualnih radnika i ostalih, koji su zbog očuvanja svoje kulture pali u nemilost italijanskih vlasti (Kacin Wohinc, Verginella 2008: 9–14). Tamošnji žitelji, pretežno Slovenci i Hrvati, selili su se uglavnom na područje novonastale jugoslovenske države, ali i širom Evrope i Amerike (najviše u Argentinu).

Preduslovi da se deo tih migracionih struja zaustavi u Šumadiji stvarani su privrednim razvojem i jačanjem administrativno-upravne uloge Kraljeva od početka XX veka. Demografski priliv, čemu je najviše doprinela izgradnja Železničke radionice (1922) i Fabrike aviona (1926), Kraljevo je načinio etnički i verski heterogenom sredinom, u kojoj su se prožimale nacije, jezici, kulture iz svih oblasti zajedničke države i van nje. Nicanje fabrika uticalo je na razvoj ostalih, srodnih industrijskih grana, posebno građevinarstva. Dobri uslovi rada i zarada, privukli su neophodan stručni kadar, kvalifikovane i nekvalifikovane radnike, iz svih krajeva onovremene Jugoslavije, kao i rusku emigraciju, naročito od 1932, od kada je obučena domaća radna snaga trebalo da samostalno primenjuje licencu stranih ulagača. U predvečerje Drugog svetskog rata, Kraljevo je imalo gimnaziju, drugu po redu poljoprivrednu školu u Srbiji, zanatsku školu, bolnicu, opštinu, apoteke, ciglanu, mnogo trgovačkih i zanatskih radnji i gostiona, dve štamparije (Virijević 2006: 42–70).

Svakako da je seobi Slovenaca u Kraljevo doprinela i državna politika integralnog jugoslovenstva zbog koje je stručni, vojni i birokratski kadar premeštan po celoj državi. Tako je kraljevačka radionica državne železnice razmenjivala stručne radnike sa srodnim radionicama u Mariboru, Zagrebu, Sarajevu, Subotici, Smederevu i Zrenjaninu. Osim Slovenaca sa Primorske (tada deo Italije), u Kraljevu su bili prisutni i Slovenci sa Štajera, uglavnom bivši radnici Mariborske železničke radionice sa svojim porodicama. Ocenjuje se da je pred rat bilo otprilike 800 Slovenaca u Kraljevu (Steinbücher 1988: 38–41). Nemerljiva je uloga tada formirane slovenačke zajednice u prihvatu izbeglica, o čemu će dalje biti reči.

Izvori beleže četvorostruki porast stanovništva u periodu od 20 godina (1921–1941). Među žiteljima Kraljeva 1931. zabeleženo je 655 rimokatolika, što je činilo skoro 10 % gradskog stanovništva. Bili su to pretežno Slovenci, i u manjem broju Česi, Slovaci i Hrvati (Virijević 2006: 42–43). Crkva sv. Mihovila, osveštana da u bogoslužju okupi rimokatoličke vernike, 19. novembra 1933. godine, bila je mesto utehe i prepoznavanja bliskosti sa sredinom u koju su došli,⁸ u ratnim godinama čak i stecište necenzurisane razmene vesti o sudbinama sunarodnika, te mesto gde su se mogle dobiti informacije o hrani i stvarima za svakidašnju potrebu (Steinbücher 1988: 46–47).

SLOVENAČKE IZBEGLICE PREMA SRBIJI (MEZZO-FORTE)

U okupacionoj podeli aprila 1941, teritorija Dravske banovine predstavljala je ekspanzioni cilj nemačkog nacizma, te italijanskog i mađarskog fašizma. Sledstveno tezi o nemačkom „istorijskom“ i „etničko-kulturnom“ prostoru na teritoriji koju su Nemci i pre „anšlusa“ smatrali svojim, koncizno napisane *smernice za preseljavanje Slovenaca* u šest tačaka, stavljale su slovenačko stanovništvo pred grube i detaljne preglede i rasno ocenjivanje (Ferenc 1979; Milošević 1981: 22). Etnički, socijalni i politički kriterijumi u smernicama kao „akcionom planu“ raseljavanja, određivali su lica, odnosno porodice ocenjene kao „rasno dragocene“, a „nacionalno nepouzdanе“, za preseljenje u Rajh. Izvan procesa vraćanja „degermanizovanog“ stanovništva“ u građane nemačkog rasnog identiteta, našlo se „tuđe“ stanovništvo – 260.000 Slovenaca, određenih u organizacionim šemama za raseljavanje u južne krajeve nekadašnje države (Ferenc 1979; Koljanin 2005). Broj Slovenaca u planu za iseljenje eventualno je smanjen za trećinu zbog potreba nemačke privrede (Milošević 1981: 33). Više se nije postavljalo pitanje da li će Slovenci biti deportovani, već gde, kada i kako će deportacije biti sprovedene. Planovi raseljavanja razrađeni su u daljim socijalnim

8 Zapisnici sa sednica Podružine ženskog društva u Kraljevu, sv. 2, NMK, zbirka: arhivalije (1918–1941).

raslojavanjima, pri čemu je iz nemačke oblasti u Srbiju iseljeno slabije materijalno produktivno stanovništvo.⁹

Oružane akcije partizanskih jedinica, koje su tokom jula i avgusta paralಿಸale drumski i železnički saobraćaj po Jugoslaviji, odložile su planirane deportacije. Opasnost od prebega stanovništva u partizanske redove, podstakla je preseljenje više od 10.000 Slovenaca u 33 transporta u NDH do sredine oktobra 1941 (Milošević 1981: 39). Recipročno je iz NDH, legalnim putem, u Srbiju preseljeno više nego 12.000 osoba. Permanentni strah od likvidacije motivisao je mnogo je veći broj izbeglica iz NDH da ilegalno prelaze u Srbiju (Milošević 1981: 40).

Kako redovna beogradska štampa nije izlazila na početku okupacije, podaci o prvim izbeglicama koji su neorganizovano dolazili u Srbiju, oskudni su i nepotpuni.¹⁰ Podsticaj koji su mogli da imaju građani razorenih srpskih gradova i seosko stanovništvo – koje je u svojim običajima i navikama, sa Slovencima imalo zajedničko samo harmoniku, kojom se sviraju i *polka* i *kolo* – da prihvate prve transporte slovenačkih izbeglica, nije precizno objašnjiv, sem u poštovanju različitosti od ranije prisutne slovenačke kolonije i saosećanju u egzistencijalnoj ugroženosti zajedničkim neprijateljem (Ristović 2008: 181–185). Pristizanje izbegličkih transporta nameta je kao imperativ pitanje organizacije njihovog smeštaja, ishrane, evidentiranja.¹¹ Pred ovim izazovima, po naredbi Milana Aćimovića, ispred Saveta komesara, od

Fotografija 1: Platna knjižica na ime Petera Franka, Slovenca, overena u Železničkoj radionici u Kraljevu, 4. XI 1942 (izvor: NMK, zbirka: arhivalije, inv. br. 1034).

9 Zbornik NOR, VI–1, VII, 308. Komanda 11 armijskog korpusa, Informacioni bilten br. 21, Ljubljanska pokrajina, 12. jul i 23. avgust 1941.

10 Beogradsko glasilo *Novo vreme* počelo je da izlazi od 16. 5 1941. Prvi broj *Obnove* izašao je tek 16. 7 1941.

11 Zbornik NOR, VI–1, VII, 266, 267. Komanda 11 armijskog korpusa, Informacioni bilten br. 21, Ljubljanska pokrajina, unutrašnja situacija, 12. jul 1941: „Slovinci su bratski dočekani, a vrlo bogata i imućna slovenačka kolonija u Srbiji, prikupila je, pojedinačno upisujući, velike iznose za pomoć tim prognanicima. Izgleda takođe da u Srbiji ima obilje hrane i da zbog toga taj priliv ljudstva nije izazvao poremećaj u ekonomiji.“

24. Maja 1941, našao se Generalni komitet za naseljavanje Slovenaca, koji je organizaciono prethodio Komesarijatu za izbeglice i preseljenike. Za izvanrednog komesara, na čelu oformljenog Komesarijata, od 20. 10 1941. postavljen je Toma Maksimović.¹²

STANICA KRALJEVO (CRESCENDO)

Za mnoge izbeglice upućene u centralnu Srbiju, posle privremenog prihvata u Jagodini, Čupriji, Paraćinu, Vrnjačkoj Banji, Arandjelovcu, Trsteniku, Kragujevcu, daljim rasporedima, poslednja stanica bila je u Kraljevu. Prihvat prvih izbeglica u Kraljevu, organizovao je Odbor za zbrinjavanje izbeglica formiran tokom juna 1941, samoinicijativom materijalno imućnijih, a humanizmom podstaknutih građana, koji su se brojnim apelima i ličnim primerom, angažovali na prikupljanju priloga u novcu, hrani, odeći i ogrevu.¹³ Pomoć ugroženima ovim putem, bila je izuzetno važna, u vreme kada institucije na državnom nivou još nisu stvorile ni jedinstveni plan rasporeda naseljavanja izbeglog stanovništva (Milošević 1981: 258).

Okupaciona štampa navodi da je do jula 1941. u Kraljevo pristiglo 1.500 izbeglica.¹⁴ Šest meseci kasnije, broj izgnanika popeo se na 2.230.¹⁵ Zadržavanje na neponovljivim, ličnim povestima ljudi koje je rat pretvorio u objekte ideoloških, političkih i diplomatskih igara, a mitologizacija posleratnog perioda u brojeve, predstavlja personalizovani pristup ratnoj stvarnosti u kojoj je svaki izbeglica ponaosob, imao svoje ime, prezime, poreklo, porodicu, sudbinu. Od izuzetne važnosti, pri ovakvom pristupu u istraživanju teme izbeglištva su dopune kojima sećanja savremenika obogaćuju zvanične, tabelarne pregledne osnovnih biografskih podataka u sadržaju autentičnih spiskova izbeglica *Komesarijata za izbeglice i preseljenike*.¹⁶ Popisi izbeglica koje su, po teritorijalnom rasporedu, uradili odbori (sreski i okružni) Komesarijata, pouzdano i precizno utvrđuju broj izbeglica, pregled mesta i oblasti iz kojih su izgnani, kao i onih u koje su izbegli pristizali. Po podacima do 9. septembra 1942. na teritoriji Kraljeva sa neposrednom okolinom (Ribnica, Grdica, Adrani) bilo je 2.837 evidentiranih prognanika.¹⁷ Lični podaci, imenom navedeni članovi domaćinstva, zabeleženi su u sadržaju rukopisom naslovljenih rubrika za 993 porodica, među kojima je bilo 41 domaćinstvo sa nekadašnjeg slovenačkog područja. U demografskom korpusu koji je utočište našao u Kraljevu do navedenog datovanja spiska, najveći broj činili su „preseljenici“ sa Kosova (272 domaćinstva), izbeglice iz Makedonije (227 porodica), iz fašističke NDH (245 domaćinstava 46 hrišćanskih porodica izbeglo je iz Sandžaka (Krejaković 2003). Zbog multietničkog sastava navedenih oblasti pretpostavlja se sa su među njima bili i Slovenci. U svojim je sećanjima na egzodus u Kraljevo, Rudi Štajnbuher, pre rata železnički činovnik u Mariboru, dodao na obezličene statističke podatke meso i krv (Steinbacher 1988). Dodana vrednost njegove knjige je baš u dokumentarnom prikazu položaja proteranih, jer iskustvima svoje porodice, povezuje sa pričama svojih prijatelja, poznanika te brojnih

12 *Novo vreme*, god. I, 22. 10 1941,2, vest o postavljanju Tome Maksimovića, direktora fabrike obuće „Bata“ za Izvanrednog komesara novoformiranog Komesarijata za izbeglice i preseljenike.

13 Dokument: Apel za pomoć izbeglicama, overen pečatom Odbora za zbrinjavanje izbeglica u Kraljevu, sa potpisima članova, NMK, zbirka: arhivalije, inv. br. 1096. U sadržaju dokumenta „umoljava se“ prilog od 1000 dinara od vlasnika hotela „Pariz“, koji je potrebno do 10. 6 1941. dostaviti Odboru preko Crvenog krsta u „crkvenoj kući“, porti Crkve „Sv. Trojice“ u Kraljevu.

14 *Novo vreme*, god. I, 5. jul 1941.

15 *Novo vreme*, god. II, 12. februar 1942.

16 U stalnoj postavci NMK (od 15. 5 2008.) izloženi su dokumenti izbegličke porodice Franko iz Maribora: nemačka propusnica za put u Srbiju, izdata 11. 7 1941. (inv. br. 1033); lekarska potvrda za dozvolu putovanja, izdata nakon pregleda 21. 6 1941. (inv. br. 1031); izbegličke legitimacije, datovane 9. 4 1942. (inv. br. 1035); platna knjižica Železničke radionice sa podacima za Petera Franka od 1. 5 1942. do 1. 9 1944. (inv. br. 1032).

17 Spisak izbeglica 1941. Sreskog odbora Komesarijata za zbrinjavanje izbeglica i preseljenika, je prvo zaključen 9. 9 1942 (jedino datovanje zabeleženo ispod 795. domaćinstva, ili upisa 2285 osobe), ali je nastavljeno do 993 domaćinstva odnosno 2852 izgnanika, NMK, zbirka: arhivalije, inv. br. 1029.

kolega iz železničke radionice sa situacijom u Kraljevu uopšte, gde su uslovi za život, smeštaj, prehranu, i zapošljavanje bili sve teži svakim danom okupacije.

Tradicionalnoj razmeni ruralnih, poljoprivrednih i urbanih proizvoda na relaciji gradske, mahom radničke sredine, sa ruralnim predgradjima i selima, sa okupacijom se pridružila i razmena aktualnih informacija o ratnom događanju; jačao se i pokret otpora te odlazak u šume. Sabotaže i stalno frekventniji napadi na okupacione jedinice su početkom septembra izazvali blokadu mesta Kraljeva, što je ometalo nesmetano kretanje ljudi, time i hrane, novca i drugih proizvoda. Od kraja septembra okupacione vlasti zahtevale su detaljne i tačne spiskove stanovništva, posebno zaposlenih muškaraca, a početkom oktobra počele su se prve internacije. Eskalacija nemira među stanovnicima Kraljeva, koja je dosegla svoj vrhunac za vreme streljanja, predstavlja u Štajnbuherovim memoarima na progon neospornu prekretnicu.

Fotografija 2: Izbeglička legitimacija Marije Franko, Slovenke, overena u Sreskom načelstvu u Kraljevu 9. IV 1942 (izvor NMK, zbirka: arhivalije, inv. br. 1035 (anvers i revers)).

KRVAVI OKTOBAR (FORTISSIMO)

Edo Gnuišek se je sa prstima obe ruke naslonio na staklo prozora i čuo sam kad je rekao: „Sine moj!“ Ja sam stajao na hodniku i čekao. I čuo sam kao što sam čuo već toliko puta dnevno. Čuo sam grmljenje mitraljeza i zatim pojedinačne pucnjeve. Tad sam mislio da će mi pući srce. Mnogo lakše, mnogo lakše bilo bi mi, ako bi ti meci prošli kroz moje telo. Dane, mesece, godine i godine nisam se mogao otarasiti te slike (Steinbücher 1988: 88).¹⁸

Na personalnom principu, kao pouzdanom podatku analize i poređenja do sada utvrđenih istorijskih izvora, zabeleženi su podaci za 2.190 lagerskih žrtava. Starosna struktura streljanih u do sada utvrđenom broju iznosi 198 osoba ispod 18 godina. Čak 1280 osoba imalo je između 25 i 45 godina, što je najplodotvorniji period u životu svakog čoveka. Socijalna struktura podataka kaže da je 21% lagerskih žrtava bilo zaposlenih u Fabrici aviona, 31% Železničkoj radionici (Fabrika vagona), Železničkoj ložionici i službama na železnici. Pored mašinovođa, bravara, aviomehaničara, inženjera, šegрта, strugara, streljani su i sudije, profesori, zemljoradnici, učenici, berberi, domaćice, učiteljice, trgovci, kafedžije, muzičari mahom Romi.¹⁹

Sudbine Slovenaca objedinjene su u zlohudnom vremenu sa ostalim taocima zatvorenim u lokomotivskoj hali i streljanim u krugu Železničke radionice.²⁰ Njihova imena navedena su u spiskovima koje su fabričke i opštinske uprave dostavile Okružnom načelstvu u Kraljevu. Objedinjujući spisak nastao u

¹⁸ Prevodio Nenad Čekrlić.

¹⁹ NMK, baza podataka o žrtvama u lageru.

²⁰ Podaci u tabelarnom pregledu navedeni prema: NMK, baza podataka o žrtvama u lageru.

provenijenciji ovog nadležstva (jurisdikcija nad nekoliko srezova među kojima i Žičkim gde Kraljevo sa širom okolinom), nepunu godinu iza streljanja (28. maja 1942), imenovao je i nezaposlene civile streljane u lageru kao i stradale na druge načine van lagera do navedenog datovanja. Poslednji broj u ovoj ukupnoj „evidenciji smrti“ u lageru i van njega, tokom 1941. kao najpogubnije godine po civile u Srbiji i u prvim mesecima u 1942. je 1791 žrtava.²¹

Spiskovi nastali posle streljanja na evidenciji radnika „koji se nisu javili na posao do kraja 1941. godine“ – kao i objedinjujući spisak nastao u Načelstvu Žičkog sreza koji beleži i nezaposlene žitelje grada, prikupljene racijom na ulicama – sadrže dragocene biografske podatke. Iako su nastali vremenski najbliže streljanju, spiskovi nisu lišeni brojnih propusta, manjkavosti i rukopisnih grešaka, pre svega zbog brzine kojom su po naredbi Načelstva morali da budu dostavljeni, kako bi u njegovoj provenijenciji do 28. maja 1942. nastala objedinjujuća evidencija stradalih. Oni po svojoj prirodi i nameni ne sadrže ništa više od škrtih biografskih podataka, tako da je u istraživačkom radu i kontekstualizaciji, a radi sagledavanja ljudskog lika žrtve, bilo neophodno u pomoć pozvati memorijalne radove. Upravo zbog toga u istraživanju teme, pokazala se neophodnom nadgradnja, pronađena u memorijalnom delu Rudi Štajnbuhera, sa mnoštvom širih podataka i kontekstualizacijom koju ne pružaju autentični pisani izvori. Spisak od 52 osobe koje je naveden u knjizi, nastao je uglavnom po njegovom ličnom sećanju i razgovorima sa poznanicima i prijateljima; zbog vremenskog rastojanja i nestabilne prirode memorije je moguće da je dolazilo i do grešaka.²² Memorijalna građa je u prednosti kada je u pitanju „davanje krvi i mesa“ dokumentarnoj građi, koja nosi uverenje zbog njene preciznosti u podacima, svrhe nastanka, kao izvorima najbližim događajima koje istražujemo. Manjkavost spiskova, je takođe u izostajanju širih geografskih toponima za mesta rođenja streljanih, kao i nacionalne, etničke pripadnosti. Rečju, nasleđe unifikacione politike jugoslovenstva (banovine) pružalo se i na administrativno-upravnu delatnost u okupaciji.

Da nije dragocenog rada Rudi Štajnbuhera, ostali bi uskraćeni za preciznije utvrđivanje nekoliko slovenačkih toponima i mnogo važnije, iz njih poniklih, nekoliko imena, među evidentiranim žrtvama lagerskog streljanja. Naime, podaci u autentičnim izvorima, ne poznaju finese prisutne u ličnom prepoznavanju savremenika, poput one da je Stalekar Karel, rođen u Brnu, u Češkoj, koga izvori evidentiraju među streljanima kao Čeha, zapravo i slovenačkog porekla, od oca Slovenca koji je kao austrougarski vojnik u Brnu upoznao Čehinju, buduću Karelovu majku. Takođe, da je streljani Vidmar Edvard, Slovenac, rođen u mestu Godovič, a ne u mestu Godovići, kako je rukom zapisano u jednom od izvora. S druge strane, Laci Horvat, koga izvori precizno navode sa mestom i datovanjem rođenja u Velikoj Kanjiži (Nagykanizsa), teško da se uklapa u spisak streljanih Slovenaca koji daje navedeni rad; problem je u nedostatku personalnog konteksta, jer Štajnbuher osim njegovog imena i zanimanja ne spominje ništa drugo. Dakle, ako priznajemo da su za memoarske izvore značajni fragilnost i klizavost, moramo istovremeno prihvatiti postojanje „slepih mrlja“ i kada su u pitanju (t.z. primarni) pisani izvori.

21 Spisak stradalih lica Žičkog sreza, Okružno načelstvo u Kraljevu, 28. maja 1942, Narodni muzej Kraljevo, zbirka:arhivalije, inv. br. 99

22 U njegovom spisku, kao Slovenci navedene su i osobe za koje etnička pripadnost nije pouzdana: Hauberg Josip, rođen 14. 5 1909. Beograd, elektičar, Žel. ložionica; Izvori za navedene podatke iz spiskova: Žel. ložionica, pod br. 163; Rimokatolički Župski ured, pod br. 23; Načelstvo Žičkog sreza, pod br. 261; Bobić Zvonimir, 1914. Split; mehaničar Fabrike aviona; Izvori za navedene podatke iz spiskova: Fabrika aviona, pod br. 18; Rimokatolički Župski ured, pod br. 29; Načelstvo Žičkog sreza, pod br. 821; Kirn Albert, od oca Franja, 24. 5 1898. Donji Vakuf; Izvori za navedene podatke: Rimokatolički Župski ured, pod br. 73; Žuža Danilo, Ljubinje, limar Fabrike aviona, Izvori za navedene podatke iz spiskova: Fabrika aviona, pod br. 92; Načelstvo Žičkog sreza, pod br. 895; Parohijski spisak (6. Parohija) Srpske pravoslavne Crkve, pod br. 309 Katić Franjo, 21. 11 1900, Kolonić, Bosanski Petrovac; Izvori za navedene podatke iz spiskova: Rimokatolički Župski ured, pod br. 43; Načelstvo Žičkog sreza, pod br. 1514; Laci Horvat, 30. 6 1899. Velika Kanjiža (tada mađarska okupaciona zona). Izvori za navedene podatke: Rimokatolički Župski ured, pod br. 70.

Списак

Словенске - припаднице који су за време рата на територији срџа Зичког у издвојеницима и установама били.

№	Име и презиме	Година рођења	Место рођења	Број деце	Забелешке
1	Бенедик Јелица	1898	Мед. рад.	1	
2	Јеврем Јурић	1898	Мед. рад.	1	
3	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
4	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
5	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
6	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
7	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
8	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
9	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
10	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
11	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
12	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
13	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
14	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
15	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
16	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
17	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
18	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
19	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
20	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
21	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
22	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
23	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
24	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
25	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
26	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
27	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
28	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
29	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
30	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
31	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
32	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	
33	Бранислав Јабра	1898	Мед. рад.	1	

Fotografija 3: Spisak Slovenaca koji su zaposleni na teritoriji sreza Žičkog (nadležstva i ustanove), 2. jul 1945 (izvor: IAK, Fond: skupština sreza Kraljevo (1944–1967)).

tembra 1944), poginuo je veliki broj civila (u bazi podataka o žrtvama II svetskog rata su imena 54 stradala civila) među njima i slovenački katolički sveštenik Rudolf Mercilovšek koji je od 1938. godine radio u kraljevačkoj katoličkoj crkvi sv. Mihovila (Steinbücher 1988: 203). Tada je oštećen i porušen zvonik crkve i jedno krilo.

Prodor jedinica NOVJ u Srbiju i borbe koje su se vodile u neposrednom susedstvu nisu dozvoljavale povratak izbeglicama u ranija prebivališta. Zabrana legalnog povratka nije sprečavala ilegalne prelaskе iz Srbije preko teritorije NDH u Sloveniju. Na pojave prelaska bez dozvole komesarijata, direktno je upozorio komesar za izbeglice i preseljenike Toma Maksimović u obaveštenju upućenom načelnicima 28 srezova, 5 gradskih uprava i ispostavi u Nišu. Mnogi izbeglice uključili su se u borbene redove NOVJ. U iščekivanju oslobođenja zemlje, izbeglice i preseljenici održavaju više skupova radi zajedničkog povrat-

EPILOG (MEZZOPIANO)

Sveobuhvatnu sliku ljudskog stradanja u oktobru 1941. u Kraljevu čine i posredni fragmenti zločina počinjenog protiv čovečnosti – porodice koje su izgubile hranitelje, ratna siročad, negativna demografija po broju streljanih koji su tek trebali da postanu očevi i majke, opustošena privreda... Kraha humanosti od prve ratne godine kada je osim lagerskog u skoro svim selima na kraljevačkom području postojao niz manjih stratišta, ispoljavao se i u godinama okupacije koje su usledile, pogađajući civile, a među njima i socijalno najugroženiji demografski sloj – izbeglice. Slovenci su nemaštinu, strah od učestalih odmazdi okupacione svakodnevice, strepnju od racija i sprovođenja policijskog časa, volju da se uključe u akcije pokreta otpora, kao izbeglice sa "najdužim stažom" među izgnanicima, podelili sa lokalnim stanovništvom.

Po izveštajima Komesarijata, od 1. marta 1942. na teritoriji kraljevačkog okruga koji je obuhvatao široko područje (Kraljevo, Guča, Preljina, Ivanjica, Čačak), nalazilo se ukupno 3.013 izbeglica, među kojima 879 Slovenaca; u samom Kraljevu, do navedenog datuma zabeleženo je ukupno 2.155 izgnanika, među kojima 168 Slovenaca (Hamović 1994: 484). U poslednjoj ratnoj godini na kraljevačkom okružju, evidentirano je ukupno 7.462 izbeglica, među kojima 470 Slovenaca.²³ Brojevi su u periodu između 1941–1944 varirali zbog visoke fluktuacije ljudi koja je reflektovala njihovu strategiju prilagođavanja ratnom vremenu i mogućnosti preživljavanja.

Bekstvo ljudi iz grada intenzivirano je posle bombardovanja saveznika (u 3 bombardovanja Kraljeva: 22. jula, u noći 10/11. avgusta i 2. sep-

23 Arhiv AVI, Fond NDH, k 40, br. reg. 4/2–1, 31. 3 1942.

ka. Na skupu u martu 1944. održanom u Beogradu, predstavnici izgnanika govore i donose *Rezoluciju* u ime 400.000 izbeglica u Srbiji.²⁴ Kada je oružje utihnulo, a izbeglištvo prestalo da postoji eliminisanjem uzroka koji su do njega doveli, mogućnost uposlenja zadržala je deo nekadašnjih slovenačkih izgnanika u Kraljevu.²⁵

Spone koje su povratnike u Sloveniju, u godinama koje su usledile, vezivale sa mestom nekadašnjeg utočišta, proizašle su iz vremena okupacije, zajedničkih ratnih nevolja. Vozovi na relaciji nekadašnjih trasa izbegličkih transporta, nazivani *vozovima bratstva-jedinstva*, kao manifestacija zbratimljenih gradova u Srbiji i Sloveniji, uspostavljeni su na nekadašnjem sapatništvu, ljudskom senzibilitetu i sećanju, mnogo čvršće nego što su to predstavljali zahtevi aktuelne ideologizacije.²⁶ Još uvek živi lični odnosi, kulturna i privredna saradnja između srpskih i slovenačkih gradova, ali i humani gest pomoći za sanaciju posledica zemljotresa od 3. novembra 2010. godine, koju su Republika Slovenija i posebno, grad Maribor uputili Kraljevu, ovo nedvosmisleno potvrđuju.

UMESTO ZAKLJUČKA (CADENZA)

U kvantifikaciji (tabela 1.) slovenačkih izbeglica, poštovan je redosled i invokacija rukopisom popunjenih rubrika spiska Odbora Komesarijata za izbeglice i preseljenike, a objedinjujući kriterijum bila je mešana odrednica sabirnog logora. Većina izbegličkih porodica bile su prvobitno zatvarane u sabirni logor u Mariboru, dok su dve porodice deportovane u Kraljevo iz privremenih logora u Ptuj i jedna u Celju.²⁷

Personalizacija žrtava oktobarskog streljanja nije namenjena samo određivanju njihovog tačnog broja, već i stvaranju osnove za bolje razumevanje tragičnih događaja kroz kontekst osobnih priča. Istoričar koji želi da razume neki istorijski period mora pokušati da sazna kako su ljudi tada funkcionisali, razmišljali, reagovali na događaje i prilagođavali im se. Naime, nekolicina Slovenaca spasila se od streljanja koristeći slabosti birokratskog sistema nemačke Komande mesta i svoje znanje nemačkog jezika, a bar dvojici, Zmagu Hrenu i Matku Rotaru uspelo je da pobegnu. Spiskovi streljanih o tome ne govore. Njihova svrha bila je da zabeleže stanje posle događaja, poput evidencija ili „knjiga mrtvih“. U pomoć prizvana memorijalna građa pružila je, pored navedenih primera i dragocene podatke u utvrđivanju slovenačke etničke pripadnosti streljanih, čija su imena, bez etničkih karakteristika bila upisana u autentičnim spiskovima.²⁸ Sa druge strane sećanja očevidaca možda nisu tako sistematična, osim toga nastala su kasnije, po sećanju koji vremenom nestaje ili poprma drugačije obrise. Navedeni primeri, dokaz su neophodnosti poređenja i dopunjavanja obe vrste izvora, u istom cilju – personalizaciji žrtava, kao memorijalnom zalogu za budućnost.

U slučaju personalizacije podstaknute analizom istorijskih izvora, suočeni smo međutim i sa zamkama koje se tiču etničke pripadnosti – pritajeno usidrenim (posredno ili samo izuzetno navedenim u primarnim izvorima) u specifičnim banovinskim teritorijalnim podelama predratne Jugoslavije i okupa-

24 Rezolucija: „...srpski domaćini iz sela i grada, naročito besprimerna ljubav i gostoprimstvo Srbina seljaka, zadivili su nas i zadužili nas beskrajno...“, AVI, Fond NDH, k 88, br. reg. 53/5.

25 Komesarijat za izbeglice i preseljenike kao ustanova vlade Milana Nedića, po oslobođenju je preimenovan u Ured za izbeglice (od 11. 1944. do 3. 2 1945.) Razrađene ustanove Komesarijata kojih je u celoj Srbiji bilo 32, preuzelo Povereništvo socijalne politike ASNOS; AS, Fond G-217, Min. soc. staranja NRS, br. 107, neregistrovano

26 Prvi „Voz bratstvo-jedinstvo“ krenuo je 1961. Iz Kraljeva je ka Mariboru 1976. krenulo 1.100 predstavnika 31 opštine u Srbiji, među kojima su 28 bile potpisnici Povelja o bratimljenju sa opštinama u Sloveniji. Kraljevo je, zbratimljeno sa Mariborom bilo redovan domaćin u posetama ne samo zvaničnika, već i rodbine streljanih Slovenaca, NMK, dokumentacija i zbirka plakata.

27 Porodice Mihajlović i Vukadinović, za koje se može pretpostaviti srpska nacionalnost, došle su u Srbiju kao izbegličke, transportom iz sabirnog logora u Mariboru.

28 U tabelarnom prikazu, za 11 osoba označenih zvezdicom, zahvaljujući radu Rudi Štajnbuhera, utvrđeno je da se radi o streljanim Slovencima, što je neprocenjiv doprinos istraživanju teme.

cionim promenama granica. Istoriografija je često doprinosila ideologiji koja implicira etničko homogeno stanovništvo određene oblasti, zapostavljajući složene migracione procese i multietničku stvarnost, nezavisne od toga gde su postavljene zactane međe i granične rampe. Nemogućnost jednoznačne kategorizacije ljudi prema etničkim odrednicama prisutna je i u kraljevačkim spiskovima izbeglica i streljanih Slovenaca. Takvo razmišljanje pruža odgovor na pitanje šta rade porodice Vukadinović i Mihajlović među izbeglicama iz Slovenije.²⁹ I tako je moguće objasniti zašto je Štajnbuher na primer Kirn Andreja, rođenog u bosanskom Donjem Vakufu, ili Hauberg Josipa, rođenog u Beogradu, umestio među slovenačke žrtve.³⁰

Tabela 1: Izbeglice iz Slovenije u Kraljevu 1941 (izvor: NMK, *Spisak izbeglica* — Okružnog odbora Komesarijata za izbeglice i preseljenike (1941–1942)).³¹

ev.br.	ime i prezime	god. rođ.	mesto rođenja	srodstvo sa star. dom.	uposlenje
40	Batagelj Pavel J.	1890	Potočak, Gorica	starešina dom.	Žel. radionica
30	Bertoncelj Paula	1899	Kranj	starešina dom.	Drž. željeznice
828	Bračko Sabina	1887	Maribor	starešina dom.	
582	Čeljer Ivan	1890	Krško	starešina dom.	Žel. ložionica
583	Čergol Mario	1888	Trst	starešina dom.	Drž. željeznice
	Čergol Kristijan	1920		sin	
	Čergol Marija	1885		supruga	
575	Cerkvenič Isidor	1911	Trst	starešina dom.	Drž. željeznica
	Cerkvenič Štefanija	1910		supruga	
846	Čevia Anton	1889	Trst	starešina dom.	Žel. radionica
	Čevia Karolina	1895		supruga	
	Čevia Vera	1923		kći	
811	Čížek Augustina	1913	Italija	starešina dom.	Fabrika aviona
615	Damajmko Milica	1922	St. Lorenc na Pohorju	starešina dom.	
562	Faturg Mara J.	1915	Maribor	starešina dom.	Drž. željeznica
	Faturg Stana	1937		kći	
561	Franko Peter	1889	Jasenice	starešina dom.	Žel. radionica
	Franko Marija	1891		supruga	
	Franko Srečko	1923			
560	Frelih Joško O.	1890	Kranj	starešina dom.	
	Frelih Jožica	1898		supruga	
	Frelih Danica	1922		kći	
	Frelih Velibor	1929			
104	Gniušek Edlungd	1893	Ptuj	starešina dom.	Drž. željeznice
	Gniušek Angela			supruga	
105	Gniušek Vera E.	1919	Maribor	starešina dom.	nezaposlena
115	Gomtar Feliks I.	1902	Ildrija	starešina dom.	Drž. željeznice
111	Gončer Ivan G.	1905	Gotovlje	starešina dom.	Drž. željeznice
	Gončer Ana	1909	Celje	supruga	
566	Hren Zlagoslav D.	1893	Sežana	starešina dom.	Drž. željeznica
	Hren Terezija	1863		majka	
563	Hvala Stanko J.	1915	Gorica	starešina dom.	

29 Gledaj fusnotu 29.

30 Gledaj fusnotu 24.

31 Prepis iz spiskova uključuje sve eventualne greške koja su nastala kod zapisivanja toponima i ličnih imena.

ev.br.	ime i prezime	god. rođ.	mesto rođenja	srodstvo sa star. dom.	uposlenje
221	Jarc Alojz P.	1908	Ljutomer	starešina dom.	Fabr. aviona
681	Kobilica Franc	1895		starešina dom.	Žel. ložionica
	Kobilica Katarina	1904		supruga	
	Kobilica Sonja	1934		kći	
634	Kobilica Zora F.	1922	Maribor	starešina dom.	Fabrika aviona
239	Kos Rudolf S.	1921	Maribor	starešina dom.	
260	Kozalj Josip J.	1900	Leskovec, Ptuj	starešina dom.	Drž. železnice
	Kozalj Angela	1931		kćer	
	Kozalj Marija	1904		supruga	
	Kozalj Rožica	1940		kćer	
250	Kristl Dimitrije F.	1902	Ljubljana	starešina dom.	Drž. železnice
	Kristl Stamenka	1913		supruga	
	Kristl Sonja	1927		kćer	
	Kristl Slobodan				
226	Kuhar Jozef J.	1890	Ptuj	starešina dom.	Drž. železnice
	Kuhar Frana	1897		supruga	
	Kuhar Jozef	1920		sin	
743	Laharnar Rudolf	1904		starešina dom.	Žel. radionica
322	Maciuh Anton	1909	Celje	starešina dom.	Fabrika aviona
	Maciuh Magda	1909		supruga	
	Maciuh Marijan	1933		sin	
320	Mihajlović Miroslav	1912	Zdravinje	starešina dom.	
	Mihajlović Svetlana	1914		supruga	
	Mihajlović Ljiljana	1938		kćer	
	Mihajlović Mirjana	1943		kćer	
331	Moše Pavelj J.	-	Gorice, Italija	starešina dom.	Žel. radionica
	Moše Alma	1928		kćer	
	Moše Milena	1928		kćer	
327	Mravlok Amalija L.	1883	Zreče, Slovenija	starešina dom.	penzioner
404	Pošar Franc	1890	Trst	starešina dom.	Žel. radionica
	Pošar Ema	1896		supruga	
	Pošar Dušan	1928		sin	
	Pošar Stojan	1930		sin	
406	Prilec Filip	1908	Hotinja Vas, Maribor	starešina dom.	
	Prilec Milvoj	1937		sin	
	Prilec Terezija	1910		supruga	
650	Rošmar Franc	1906		starešina dom.	Srp. drž. straža
	Rošmar Marija	1907		supruga	
	Rošmar Štefanija	1930		kći	
	Rošmar Franc	1937		sin	
588	Šlibor Marija	1920	Ljubljana	starešina dom.	Fabrika aviona
595	Štajnbaher Rudolf	1903	Trst	starešina dom.	Drž. železnica
	Štajnbaher Marija	1910		supruga	
	Štajnbaher Bojan	1936		sin	
407	Štern Ljudmila	1929	Maribor		
	Štern Štefana	1931	Maribor		
64	Veroček Franc J.	1883	Sela, Ptuj	starešina dom.	Drž. železnice
	Veroček Elizabeta	1885		supruga	

ev.br.	ime i prezime	god. rođ.	mesto rođenja	srodstvo sa star. dom.	uposlenje
	Veroček Darko	1923		sin	
750	Vukadinović Milica	1905	Bled	starešina dom.	Učiteljica
	Vukadinović Nadežda	1935		kći	
	Vukadinović Ružica	1938		kći	
179	Zadnik Josip F.	1888	Vilovsko	starešina dom.	Drž. železnice
	Zadnik Jana	1884		supruga	
	Zadnik Danica	1919		kćer	
	Zadnik Zora	1917		kćer	

Tabela 2: Slovenci streljani u lageru u Kraljevu 15-20. oktobra 1941 (izvor: NMK, baza podataka o žrtvama II svetskog rata).³²

Redni broj	Prezime i ime	God. rođ.	Mesto rođenja	Zanimanje	Mesto zaposlenja
1.	Arnsak Jože*	1903.	Blanca	krojač	Fabrika aviona
2.	Aleksič Anton	1908.	Središče, Murska Sobota	bravar	Žel. radionica
3.	Batagelj Janez	1925.	Maribor	učenik	
4.	Batagelj Pavel	1890.	Kranj/Sežana	stolar	Žel. radionica
5.	Cimerman Josip	1879.	Tržič	bravar	
6.	Čížek Karlo	1909.	Sveti Jurij	stolar	Žel. radionica
7.	Čuk Ernest	1920.	Šoštanj	električar	Fabrika aviona
8.	Čuk Ludvig	1909.	Rača, Maribor	radnik	Fabrika aviona
9.	Čebohin Albin*	1905.	Divača	stolar	Žel. radionica
10.	Fatur Stanislav	1904.	Trst	poslovođa	Žel. radionica
11.	Gabrijelčič Ignac	1895.	Slovenska Gorica	zidar	Žel. radionica
12.	Gniušek Borut	1921.	Maribor	tehničar	Fabrika aviona
13.	Godar Štefan	1897.	Murska Sobota	zidar	
14.	Grdina Anton*	1892.	Movraž	zidar	Fabrika aviona
15.	Godec Jožef*	1913.	Poljčane		
16.	Hibl Emil	1892.	Trst	poslovođa	Žel. radionica
17.	Jenič/Janič Svetozar	1915.	Trst	bravar	Fabrika aviona
18.	Jermol Alojz	1892.	Idrija	bravar	Fabrika aviona
19.	Kartnik Ferdinand*	1916.	Jesenice	bravar	Fabrika aviona
20.	Kovačič Drago	1910.	Trst	činovnik	Žel. radionica
21.	Kramberger Miroslav	1910.	Maribor	činovnik	Žel. radionica
22.	Krlej Franc	1915.	Maribor	bravar	
23.	Kunti Franc	1916.	Sežana	bravar	Žel. radionica
24.	Lah Vasilij	1920.	Maribor	inženjer	Fabrika aviona
25.	Lovrenčič Alojz	1896.	Ilirska Bistrica	činovnik	Žel. ložionica
26.	Lorbek Alojz*	1898.	Lenart	slovopisac	Žel. radionica
27.	Margon Anton*	1898.	Trnje	ložač	Žel. ložionica
28.	Možina Valentin*	1908.	Slavina	zidar	Žel. radionica
29.	Novak Alojz	1904.	Ptuj	zidar	Fabrika aviona
30.	Novak Josip	1903.	Ljubljana	bravar	Žel. radionica
31.	Peneš Alojz	1906.	Celje	bravar	Fabrika aviona

32 Ovaj se saznam u nekoliko primerima odlihuje od onog od Štajnbuhera. Opet se pojavljaju greške u zapisima toponima i ličnih imena koja su ovde zapisana na podlozi originalnih spiskova.

Redni broj	Prezime i ime	God. rođ.	Mesto rođenja	Zanimanje	Mesto zaposlenja
32.	Perhavec Florijan*	1909.	Vipava	farbar	Žel. radionica
33.	Perič Slavko	1910.	Opatje, Gorica	bravar	Fabrika aviona
34.	Perper Vinko	1911.	Krško	vojni narednik	
35.	Petrovič Franc	1920.	Dravograd	trg. pomoćnik	
36.	Primožič Josip	1913.	Trst	radnik	Fabrika aviona
37.	Ramšak Simon	1909.	Poljčane	probni pilot	Aerodrom Kraljevo
38.	Rustja Josip	1902.	Ajdovščina	stolar	Žel. radionica
39.	Stefančič Arnšak	1924.	Slovenska Gorica	radnik	Aerodrom
40.	Stibil Franjo	1906.	Slovenska Gorica	stolar	
41.	Štalekar Karel*	1920.	Brno	strugar	Žel. radionica
42.	Štekar Radko	1923.	Slap, Ajdovščina	limar	Fabrika aviona
43.	Tretjak Ivan	1923.	Maribor	radnik	Fabrika aviona
44.	Turk Franc	1920.	Škofja Loka	tehničar	Fabrika aviona
45.	Vidmar Eduard*	1906.	Godovići		
46.	Vilfan Franc	1896.	Ljubljana	stolar	Žel. radionica
47.	Virant Miroslav	1910.	Bohinjska Bela	činovnik	Služba pošte i telegrafa
48.	Zorko Alojzij (Slavko)	1920.	Slovenska Gorica	radnik	Žel. radionica
49.	Zupančič Feliks-Srečko	1907.	Žužemberk	bravar	Žel. ložionica
50.	Žvab Vinko*	1915.	Vrhovlje	strugar	Fabrika aviona

* U tabelarnom prikazu, za 12 osoba označenih zvezdicom, zahvaljujući radu Rudi Stajnbuhera, utvrđeno je da se radi o streljanim Slovencima, što je neprocenljiv doprinos istraživanju teme.

LITERATURA

- Bauer, Yehuda (2008). Is the Holocaust explicable? *Izraelsko-srpska naučna razmena u proučavanju holokausta* (ur. Jovan Mirković). Beograd: MŽG, 147–167.
- Dimić, Ljubodrag (1994). Istoriografija i ideologija – jugoslovensko iskustvo 1945–1955. *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. I, sv. 1, 35–54.
- Dimić, Ljubodrag (2003). Rat i istoriografija. *Kraljevo oktobra 1941* (ur. Dragan Drašković i Radomir Ristić). Kraljevo: IAK, NMK, 197–220.
- Ferenc, Tone (1979). *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama 1941–1945*. Beograd: Partizanska knjiga.
- Glišić, Venceslav (1970). *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije.
- Glišić, Venceslav (2003). Još jednom o velikom zločinu u Kraljevu 1941. *Kraljevo oktobra 1941* (ur. Dragan Drašković i Radomir Ristić). Kraljevo: IAK, NMK, 221–229.
- Hamović, Miloš (1994). *Izbjegništvo u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*. Beograd: Biblioteka posebnih izdanja.
- Jončić, Koča (1971). *Kraljevački oktobar 1941*. Beograd: Ekonomska politika i KPZ.
- Kacin Wohinc, Milica i Marta Verginella (2008). *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kiš, Danilo (1990). *Enciklopedija mrtvih*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Koljanin, Milan (2005). Nemačka okupaciona politika i genocid nad Jevrejima u Srbiji. *Genocid u XX veku na prostorima jugoslovenskih zemalja* (ur. Jovan Mirković). Beograd: MŽG, 110–133.
- Krejaković, Silvija (2003). Izbeglice u Kraljevu (1941–1944). *Kraljevo oktobra 1941* (ur. Dragan Drašković i Radomir Ristić). Kraljevo: IAK, NMK, 69–85.
- Krejaković, Silvija (2005). *Plakat u okupiranom Kraljevu (1941–1944): katalog izložbe*. Kraljevo: NMK.

- Manojlović-Pintar**, Olga (2007). Smrt i kultura sećanja. *Privatni život kod Srba u XX veku* (ur. Milan Ristiović). Beograd: Klio, 897–908.
- Marinković**, Radovan M. i Miroslav Mile **Mojsilović** (1978). *Svedočanstva/Pričevanja*. Čačak: Čačanski glas.
- Milanović**, Dragoljub (1973). *Kraljevo i njegovo uže gravitaciono područje*. Beograd: Srpsko geografsko društvo.
- Milošević**, D. Slobodan (1981). *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije (1941–1945)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Mitrović**, Andrej (1973). Novi poredak i jugoistočna Evropa (Nemačka i Italija prema jugoistoku Evrope početkom drugog svetskog rata). *Ustanak u Jugoslaviji 1941. i Evropa* (ur. Vasa Čubrilović). Beograd: Zbornik SANU, 185–209.
- Petranović**, Branko (1992). *Srbija u II svetskom ratu (1939–1945.)*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Ristović**, Milan (2008). Progonjeni i njihovi saučesnici: solidarnost i pomoć Jevrejima u Srbiji. *Izraelsko-srpska naučna razmena u proučavanju holokausta*. Beograd: MŽG, 169–209.
- Simić**, Mihailo (1983). *Kraljevo oktobra 1941: svedočenja i sećanja*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Steinbücher**, Rudi (1988). *Oj, zdaj gremo. Slovenski izgnanci v Kraljevu*. Ljubljana: Založba Borec.
- Virijević**, Vladan (2006). *Kraljevo, grad u Srbiji (1918–1941.)*. Kraljevo: IAK.

Objavljena arhivska građa:

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut JNA Beograd, tom 1, knj. 2, 1949; tom VI, knj. 1, 1952.

Biševac, Blagomir, Arhivska građa o događajima oktobra 1941, Zbornik radova *Kraljevo oktobra 1941*, Kraljevo, 2003.

Neobjavljena arhivska građa:

NMK, zbirka: arhivalije i predmeti streljanih u lageru,

NMK, zbirka: plakati, leci (1941–1944)

NMK, zbirka: realije i memorijalni predmeti (1941–1944)

SO Kraljevo, Odeljenje matične službe: Protokoli umrlih Srpske pravoslavne crkve; Matice pokojnih, Rimokatoličkog župskog ureda crkve Sv. Mihovila u Kraljevu, (1941–1945).

IAK, fond: Opština kraljevska 1918–1941, k: 2

IAK, fond: Skupština sreza Kraljevo (1944–1967), k: 7

AVI, fond: M. Nedića, dok. Komesarijata za izbeglice i preseljenike, k 28, br. reg. 26/1–13

AVI, fond: NDH, k 88, br. reg. 53/5.

Spisak skraćénica:

VII – Vojno-istorijski institut

AVI – Arhiv Vojno-istorijskog instituta

IAK – Istorijski arhiv Kraljevo

NMK – Narodni muzej Kraljevo

MŽG – Muzej žrtava genocida

SUMMARY

REQUIEM FOR THE ACCORDION: SLOVENES IN THE CONTEXT OF THE MASS RETALIATION IN KRALJEVO

Silvija KREJAKOVIĆ

Urška STRLE

The article presents the history of the settlement of the Slovenian community in Kraljevo, a town in central Serbia, which experienced rapid demographic growth during the inter-war period due to rapid industrial development and the resulting immigration flows. On the eve of WWII the Slovenian community in Kraljevo consisted mainly of Slovenes from the former Austrian Littoral, who moved to Yugoslavia and other places around the world in order to escape Italian Fascism. The Slovenes in Kraljevo made significant contributions to Kraljevo's development, taking up active roles in industry, trades and services.

At the outbreak of WWII several thousand exiles and refugees came to Kraljevo, including a large group of Slovenes, mostly from Lower Styria, who were exiled by the German occupation authorities in the summer of 1941. The Slovenian refugees were to a considerable extent sheltered by the townspeople, who included the large number of Slovenes who were already living in Kraljevo before WWII. Before establishing the Commissariat for Refugees and Displaced People at the state level, the Board for Sheltering Slovenian Refugees was established in Kraljevo, which provided accommodation, firewood, food and footwear for the refugees and made appeals for solidarity.

Due to acts of sabotage and attacks on the occupation army by rebel groups from the neighbouring villages, the inhabitants of Kraljevo felt the full force of the German High Command's order to shoot 100 hostages for every soldier of the Third Reich killed or 50 hostages for every soldier wounded. In the biggest tragedy in the history of Kraljevo, which occurred in October 1941, a mass reprisal against civilians was committed by the 717th Infantry Division of the Wehrmacht; hundreds of workers, farmers, craftsmen, students, teachers and others were killed regardless of their origin. The list of civilians shot also includes data on victims of Slovenian origin. The shooting of Slovenes, both wartime refugees as well as those who had come to Kraljevo before the war, in a mass act of revenge in the *Lager*, is the reference point for the case study.

The article analyses authentic sources with the intent to personalise the victims behind the nameless numbers, and sheds light on the methodological dilemmas of the research process. The personalisation of the victims of the October shootings is not meant only to establish their exact number, but also to provide a basis for a better understanding of these tragic events through the context of personal stories.

Translation: Nataša Pavlović and Marko Farič